

CÂT DE BIZANTIN ESTE ENCOLPIONUL DE LA BÂTCA DOAMNEI? DISCUȚII PE MARGINEA UNOR CRUCI-ENCOLPION RECENT DESCOPERITE ÎN JUDEȚUL NEAMȚ

Vitalie JOSANU¹

Cuvinte cheie: *Encolpion, Moldova, Mitropolia de Halici, Kiev, Bizanț, cruci-relicvar, creștinism, ierarhii bisericești*

Keywords: *Encolpion, Moldova, Metropolitanate of Halici, Kiev, Byzantium, reliquary crosses, Christianity, church hierarchies*

În data de 01.10.2024, Direcția Județeană pentru Cultură Neamț a înregistrat, prin procesul verbal nr. 2777, predarea mai multor bunuri arheologice din metal culese de pe un teren arabil, aparținând familiei Apetrei, aflat între localitățile Ghigoiești, com. Ștefan cel Mare și Mastacăn, com. Dragomirești, jud. Neamț (Fig. 1). Artefactele au fost recoltate în perioada 28-29.09.2024, în cadrul unei campanii anuale de detecție organizată de Asociația Club Metal Detect Roman, activitate la care au participat câteva zeci de persoane.

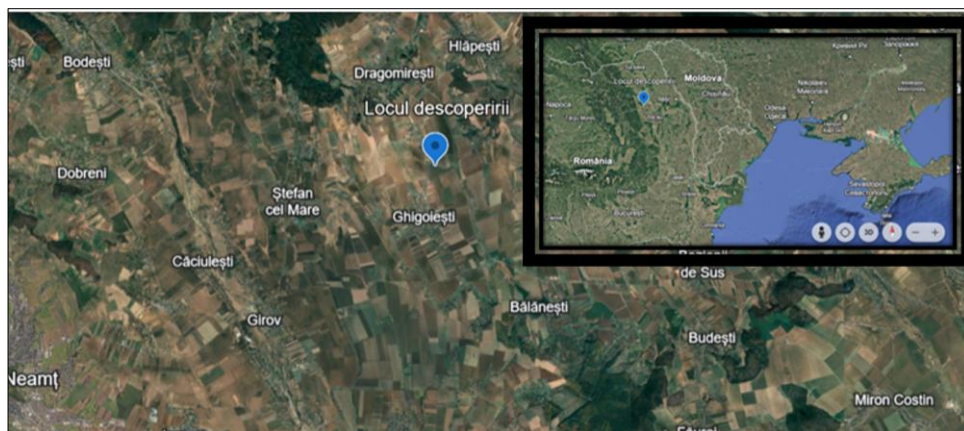

Fig. 1. Locul descoperirii crucii-encolpion de la Ghigoiești

Legat de regimul juridic incident, trebuie făcută precizarea că terenul se află în afara regimului de protecție a patrimoniului cultural, este supus exploatării agricole, de aceea, multe dintre bunurile predate prezintă urme de degradare produse de utilajele agricole. Prin urmare, acțiunea în sine este în măsură a satisface pretenții de natură etică și constituie – așa cum s-a întâmplat și cu alte ocazii² – un

¹ Cercetător independent.

² Grație membrilor acestei asociații, din terenuri exploatate agricol în anul 2021 s-au recuperat și au fost puse în circuitul științific trei cruci-relicvar (una dintre acestea – găsită

efort de recuperare în interes științific a unor bunuri arheologice, dintr-un spațiu afectat de lucrări cu depuneri arheologice până la adâncimea de pătrundere a plugurilor moderne. Mai trebuie de menționat aici că în actul de predare s-a reținut că autorii descoperirilor nu formulează pretenții de recompensă, corespunzător drepturilor prevăzute de art. 49 din Legea 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil.

În total au fost predate 374 bunuri metalice, o varietate de artefacte ce se pot încadra în Epoca Bronzului, perioadele sec. II-IV d. Hr., catarama de sec. VI-VII³ (**Fig. 2**), bunuri medievale (**Fig. 3-4**). O parte sunt prezentate aici doar cu titlu de informare și cu scopul conturării contextului arheologic al suprafeței de recoltare. Din acest inventar, un interes aparte a fost suscitată de *revers*-ul unei cruci-encolpion din bronz, care face și obiectul intervenției de față.

Orice descoperire de relicvarii medievale constituie un eveniment remarcabil, tocmai pentru că nu sunt obiecte comune și reprezintă mărturii ale vieții religioase, iar crucile-relicvare sunt indicii pentru funcționarea ierarhiilor bisericești încă înainte de înființarea statului. Și aceasta pentru că producția encolpioanelor de tip vechi rusec se fixează cronologic în intervalul sf. sec. XII – 1240-1241; fiind obiecte sacre / purtătoare de sacralitate, aveau – ca și astăzi – destinatari cu drept de purtare („vrednici”), în rândul lor fiind identificați arhieriei și preoții stavrofori (= purtători de cruce).

la Doljești, jud. Neamț – reprezentând un model cunoscut în mai puțin de 5 exemplare, iar pentru România este, deocamdată, o apariție singulară), precum și un fragment de cruce pectorală, toate databile în prima jumătate a secolului XIII, Vitalie Josanu, *Encolpioane inedite descoperite recent în jud. Neamț*, în *Evul mediu neterminat. Omagiu adus profesorului Adrian Andrei Rusu cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani*, Cluj Napoca, 2022, p. 707-723. De asemenea, grație aceluiași acțiuni de salvare a bunurilor arheologice aflate în terenuri supuse exploatării agricole, a fost recuperat și adus la cunoștința mediului științific un fragment de ștanță monetară, reprezentând o emisiune a împăratului roman Marcus Aurelius, vezi Emanuel Petac, Vitalie Josanu, Andrei George Prichici, *Reflections on a Roman imperial type coin die discovered at Doljești village (Neamț county, Romania)*, în *RCAN*, nr. 6/2020, p. 381-388.

³ Prima dintre cele prezentate în Fig. 2 și cea din dreptul 12 cm sunt asemănătoare cu o catarama păstrată în colecțiile Muzeului Ermitaj, din Sankt Peterburg și provine de la Chersones. Sunt modele cunoscute la Constantinopol, în Grecia, Sicilia, Franța, Spania și în orașele nord-pontice, Vera Zalesskaja, *Pamjatniki vizantijskogo prikladnogo isskustva IV-VII vekov. Katalog kolekcii*, Sankt Peterburg, 2006, p. 121, nr. 210. Catarama de la fig. 2 cm. 23-25, are paralele în Grecia, Sicilia, dar și Ungaria, existând dubii legate de origine, un model rar, bănuiește a fi fost folosit de căpetenii, *Corinth. Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens*, vol. XII, *The minor objects*, by Gladys R. Davidson, Princeton – New Jersey, 1952, p. 267, 271, nr. 2192-2195. La Chersones, acest tip de cataramă, denumit „corintic” a fost descoperit în contexte arheologice datate în sec. VII-XI, *Vizantijskij Herson. Katalog vystavki*, Editat de I. S. Čičurov, Moscova, 1991, p. 72-73.

Fig. 2. Bunuri databile în sec. II-IV

Fig. 3. Bunuri medievale

Până la ora actuală, istoriografia românească – înțelegând aici și contribuțiile cercetătorilor din Republica Moldova – semnaleză un volum consistent al descoperirilor de cruciulițe-relicvar, chiar subsemnatul având ocazia să recuperez

– în cadrul cercetărilor judiciare⁴ – și să lansez în circuitul științific⁵ asemenea obiecte. Doar pentru teritoriul Moldovei istorice, în etapa actuală de cunoaștere s-ar impune un demers de elaborare a unui catalog dedicat cruciulițelor encolpion aflate în colecțiile muzeale, așa cum realizări de acest fel se cunosc de multă vreme în vecinătatea noastră, devenind importante instrumente de lucru.

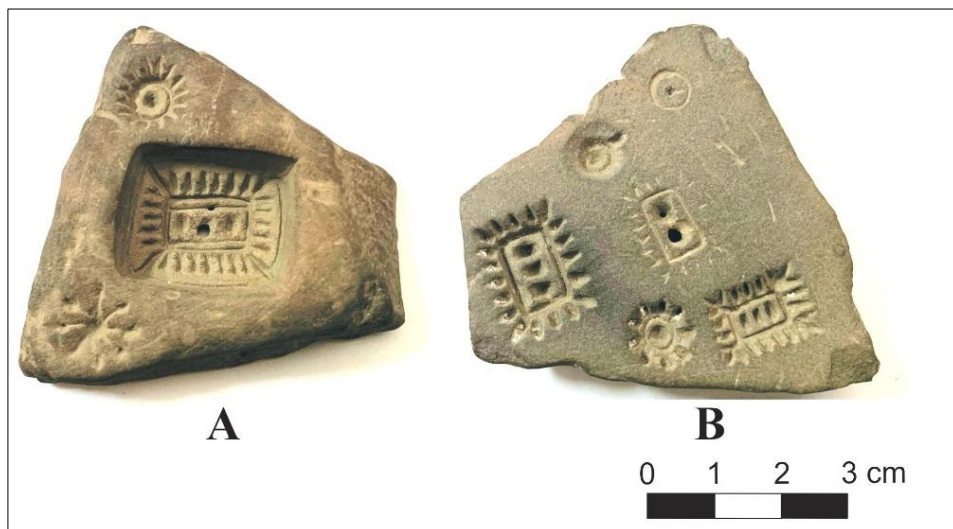

Fig. 4. Tipar din piatră

Contextul istoric documentat de crucile encolpion marchează o nouă etapă a procesului de organizare a credinței creștine în spațiul est carpatic, până la invazia tătară-mongolă. Într-o utilizare primară, aceste obiecte se raportează la o anumită categorie de purtători – în principal – arhieriei și clerici cu rang de *stavrofor* (= purtător de cruce)⁶, ceea ce documentează indirect încheierea unei ierarhii

⁴ Vitalie Josanu, *Un encolpion reprezentând pe Sf. Gleb și Boris și alte două cruci pectorale recuperate de IPJ Neamț*, în „Buletin informativ al Simpozionului Național Mănăstirea Secu în viața religioasă a Țării Moldovei”, III/2017, Piatra Neamț, p. 9-18. Piesa a mai fost publicată cu foarte puțin timp înainte de Victor Spinei – conținând informații incomplete și inexacte -, *Cruciuliță-encolpion cu reprezentarea sfinților Boris și Gleb descoperită în Moldova*, în *SCIVA*, tom 67, nr. 3-4, 2016, p. 339-354, după ce am semnalat-o într-un catalog al bunurilor culturale recuperate de Poliția Română, vezi *Millenia Opes*, volum editat de Monica Sechelariu *et alii*, București, 2015, p. 122-125. Descrierea din catalog este sumară și prezintă informații lacunare, tocmai pentru a preîntâmpina gesturi lipsite de etică academică, așa cum a procedat – în plină cercetare judiciară – fostul director al Complexului Muzeal Județean Neamț (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 340, nota 4).

⁵ Vezi nota 2 și 3.

⁶ Sfântul Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat asupra dogmelor credinței noastre ortodoxe, după principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii Săi*, vol. I, editat

clericale. Doar cu titlu excepțional, dreptul de purtare – la vedere – deasupra hainei s-ar fi admis reprezentanților de vârf ai elitei⁷. Este importantă precizarea că atelierele unde se turnau encolpioanele de acest fel funcționau pe lângă centrele eparhiale⁸, producția fiind stimulată de nevoile acestora.

Posibilitatea reconstituirii vreunei structuri ierarhice bisericești este însă pusă în dificultate de obișnuința revalorificării acestor obiecte sacre, cu destinație strictă, altminteri extrem de prețioase la vremea lor. Numărul mare al descoperirilor de cruci-encolpion vechi rusești, în spațiul de nord-est al Moldovei istorice, a generat suspiciuni legate de posibila antrenare a acestora în circuitul comercial. Rigoarea canoanelor⁹, deja funcționale la vremea turnării lor și răspândirii cruciulițelor purtătoare de relicve sfinte, impune însă mai multă precauție față de asemenea interpretări. Descoperirea lor dincolo de limitele arealului de păstorire canonică a eparhiilor vechi rusești constituie mărturiile mișcărilor de populație cauzate, într-o primă fază, chiar de invazia mongolă¹⁰ precum și ale efectului menținerii lor în uz – de cele mai multe ori cu pierderea funcției de relicvar –, vreme de câteva secole, după dispariția destinatarilor primari, cu drept de purtare.

Este însă o realitate faptul că majoritatea descoperirilor sunt modele incomplete având doar câte o singură față. De departe, nu se poate vorbi despre cazuri izolate sau întâmplări, ci realmente despre o practică din vechime. Cele două fețe ale crucilor-encolpion au fost desprinse intenționat, probabil după dispariția primului posesor, vrednic de purtare. Componentele rezultate au fost purtate separat de urmașii deținătorului primar ca simple cruci pectorale, generând astfel un circuit, semnificații și existență secundare¹¹, suficient cât să străbată aproape jumătate de mileniu. Din nou, seria descoperirilor arheologice – cu context cercetat – stabilesc o purtare îndelungată, până în sec. XVII, iar amplasarea mormintelor purtătorilor

de protosinghel G. Natu, 2002, p. 135-136; *Anastasii Abbatis, sanctae romanae ecclesiae presbyteri et bibliotecarii, Opera omnia*, III, editat de J.-P. Migne, Paris, 1879, p. 79.

⁷ Ju. V. Kolpakova, *Ėnkolpiony iz Pskova i Izborska*, in *Drevnosti Pskova. Arheologija, istorija, arhitektura*, Ed. 2, Pscov, 2011, p. 141; K. Horničkova, *Between East and West: Bohemian reliquary pectoral crosses as testimony to religious and cultural exchange*, in vol. *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, 1, 1, I, editat de M. Salamon et al., Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, 2012, p. 12; D. V. Vasil'ev, *Hristianskie relikvii ėpohi stanovlenija Zolotoj Ordy na mogilnike „Majačnyj Bugor”*, in *Kaspijskij region: politika, ėkonomika, kul'tura*, 3/52, Astrahan, 2017, p. 16; O. M. Olejnikov, *Novye nahodki ėnkolpionov vtoroj poloviny XIII–XV v. v Velikom Novgorode*, în KSIA, 251, 2018, p. 278.

⁸ B. A. Rybakov, *Remeslo Drevnej Rusi*, Moscova, 1948, p. 263.

⁹ Sfântul Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat asupra dogmelor credinței noastre ortodoxe, după principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii Săi*, vol. I și II, editate de protosinghel G. Natu, 2002-2003; Vitalie Josanu, *Encolpioane inedite...*, p. 714.

¹⁰ G. F. Korzuhina, *O pamjatnikah „korsunskogo dela” na Rusi (Po materialam mednogo lit'ja)*, în *Vizantijskij vremennik*, tom. XIV (39), Moscova, 1958, p. 137.

¹¹ Sfântul Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *op. cit.*, p. 712-713, 717.

în apropierea fundațiilor bisericii¹² sugerează o restrângere a categoriilor sociale cărora le este destinată, anume la mediul clerical¹³.

În legătură cu crucea descoperită la Ghigoiești, trebuie spus faptul că aceasta a fost supusă unei presiuni mecanice, bănuind aici rezultatul prelucrărilor agricole ale terenului cu mijloace tehnice performante, ceea ce a determinat deformarea din partea superioară, dar și ruperea brațului inferior (**Fig. 5**). Conform precizărilor descoperitorului, fragmentul de braț a fost găsit la mică distanță față de componenta principală. Acest din urmă detaliu, asociat cu observația că miezul metalic deschis prin fisurare nu este afectat de coroziune, conduce spre opinia că desprinderea s-a produs într-o perioadă recentă, dacă nu chiar de către autorul descoperirii.

Comparativ cu alte tipuri de cruce-encolpion, exemplarul de față – reprezentat doar de *revers* – este de mici dimensiuni și măsoară 6 × 3,2 cm. Se apropie cel mai bine, ca desen și formă, de exemplarul întreg descoperit la Cetatea Albă, care însă este de dimensiuni mai mici. Piesa este din bronz, turnată în tipar și reprezintă un decor realizat prin incizie compus dintr-o cruce strălucitoare (cu raze), în plan central și cu extremitățile brațelor marcate de semicercuri, în poziție deschisă spre exterior. Crucea este flancată de medalioane la capete, fiecare având incizate semne grafice, cele laterale permit citirea monogramei **НН**, respectiv **Г**, în timp ce medalioanele axului longitudinal pot fi reconstituite grație modelelor similare cunoscute, care conțin **ІГ – Х**. Capetele crucii-suport sunt ușor prelungite la colțuri, imaginând motivul ”lacrimilor Domnului”

Avers-ul encolpionului – respectiv, perechea-lipsă a crucii descoperită la Ghigoiești – prezintă scena Răstignirii în plan central, realizată prin incizie, într-o execuție stângace. Hristos are față ovală, cu mustați groase și barbă scurtă rotunjită, părul lung lăsat pe partea stângă, brațele sunt întinse și palmele deschise, fiind marcate degetele; câteva incizii au rolul de a schița unele detalii anatomice ale bustului gol, urmând o pânză bufantă, *pagnus*, cu drapaje verticale acoperind zona bazinului și coapsele picioarelor întinse, cu tălpile deschise spre exterior. Deasupra capului Mântuitorului este incizată o cruce în formă de X, alături o cruce grecească. Câmpul anepigraf al scenei este demarcat liniar, iar marginile crucii-suport sunt decorate cu incizii, sugerând o funie.

¹² Dan Gh. Teodor, *Obiecte de cult din secolele XII-XIII pe teritoriul Moldovei*, în *MMS*, an LI, nr. 1-2, Iași, 1975, p. 77, cruce găsită într-un mormânt aflat lângă temelia bisericii „Sf. Ioan Botezătorul” – Domnesc, din Piatra Neamț; p. 78 cruce găsită lângă temelia bisericii vechi din Brăești, jud. Botoșani; p. 79 encolpion întreg, cules dintr-un mormânt din punctul Măgura, loc Cetățuia din Ibănești, jud. Botoșani; p. 82 „un exemplar întreg de cruce dublă relicviar a fost descoperit în cimitirul unei străvechi bisericețe”, la Codăești, jud. Neamț.

¹³ *Ibidem*; Ju. V. Kolpakova, *op. cit.*, p. 141; S. Z. Černov, *Ėncolpion iz Vasil'evskogo monastyrja v Volokolamske i ego arheologičeskij kontekst*, în *Drevnjaja Rus'. Voprosy medievistiki*, nr. 4 (74), 2018, p. 101, encolpion găsit chiar în altarul unei biserici, p. 104; O. A. Nesmijan, V. G. Nesmijan, V. P. Guseva, *Staroe kladbišče cerkvi Vozdviženija Čestnogo Kresta v Šue po dannym arheologii i antropologii*, în *Arheologia Vladimiro-Suzdal'skoj Zemli*, 24, Moscova, 2024, p. 252, fig. 3/3.

Fig. 5. Crucea de la Ghigoiești

Tema și compoziția în această manieră de execuție sunt cunoscute în spațiul Moldovei medievale, după exemplarele clasificate de Victor Spinei într-un tip F și prezente într-o serie de semnalări din locuri neprecizate aflate în nordul Bucovinei, la Cetatea Albă (Fig. 6), Lencăuți – Cernăuți și Vasileu, reg. Cernăuți, toate descoperite în contexte arheologice datate în sec. XII-XIII¹⁴. Elemente de particularitate sunt reprezentate de configurația crucii-suport, fapt ce permite identificarea unui subgrup format din cruci suport cu capetele rotunjite, cu lacrimi¹⁵, reprezentând o variantă mult mai prezentă în descoperiri¹⁶ și despre care se crede că a apărut în Kiev pe la mijlocul sec. XII¹⁷.

Un alt subgrup, este format din exemplare precum cele semnalate la Ghigoiești, Cetatea Albă și Chersones¹⁸ având brațele drepte, ușor evazate, cu

¹⁴ Victor Spinei, *Circulația unor piese de cult în regiunile românești nord-dunărene în secolele X-XVII*, în *ArhMold*, vol. XV, București, 1992, p. 167.

¹⁵ *Ibidem*, Fig. 6/10.

¹⁶ L. V. Pekars'ka, V. G. Pucko, *Davn'orus'ki enkolpiony v zbirtsi Muzeju istoriyi m. Kieva*, în *Arheologija*, nr. 3, 1989, p. 88; V. V. Majko, A. V. Dzanov, A. M. Farbej, *Ėnkolpiony Sugdei*, în *Bosporskie izvestija*, XXIII, Simferopol-Kerci, 2010, p. 497, fig. 1/1; S. V. Psynkov, *Kresty s Tolpinskogo gorodišča i ego okruge*, în *Materialy desjatyh kraevedčeskijh čtenij pamjati V. I. Garetovskogo (26-28 fevralja 2015 g)*, Rjazan', 2015, p. 7, 11, fig. 1; A. A. Ostapenko, *Kresty-ėnkolpiony iz Staroj Rjazani*, în *Drevnjaja Rus'. Voprosy medievistiki*, nr. 1, 2014, p. 102, fig. 2/2, 3; I. E. Zajceva, *Nahodki krestov-ėnkolpionov na seliščah Suzdal'skogo opol'ja iz rabot Suzdal'skoj arheologičeskoj ėkspedicii IA-RAN v 2001-2020 gg*, în *Moskovskaja Rus'. Arheologija, istorija, arhitektura*, Moscova, 2023, p. 386-387.

¹⁷ L. V. Pekars'ka, V. G. Pucko, *op. cit.*, p. 98.

¹⁸ *Vizantijskij Herson...*, nr. 214, p. 200.

lacrimi la capete. Produse în spațiul vechi rusesc, cruci de acest fel mai sunt semnalate la Knyazha Hora, regiunea Čerkasy, datată în sec. XI-XII și alta la Černjahiv, reg. Kiev, datată în sec. XIII, ambele publicate de V. I. Hanenko¹⁹. G. F. Korzuhina și A. A. Peskova au readus în discuție cele două exemplare, aflate în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Ucrainei, încadrându-le cronologic în sec. XII-XIII²⁰.

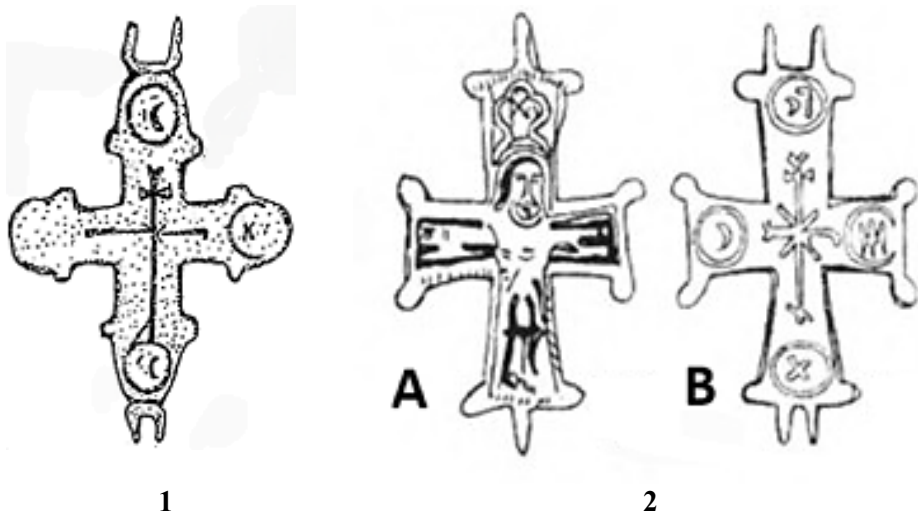

Fig. 6. Encolpioane de la Cetatea Albă
(1. publicat de V. Spinei, 2. publicat de G. V. Korzuhina și A. A. Peskova²¹)

Trebuie observat că, dacă desenul este foarte apropiat, dimensiunile crucilor suport sunt variabile, fapt ce – chiar dacă încă nu s-au găsit tipare – ar putea sugera imitațiile locale. Astfel crucea de la Ghigoiești măsoară $6 \times 3,2$ cm, cea de la Chersones $6,1 \times 4,0$ cm²², cea de la Cetatea Albă $4,3 \times 3,2$ cm²³ iar cea de la Černjahiv $4,3 \times 3,3$ cm²⁴; ultimele două ar părea identice. Modelul de față este de referință, atunci când determinările înclină în mod tradițional să catalogheze drept „bizantine” encolpioanele cu capetele drepte ale crucii suport, iar modelele rotunjite să fie atribuite producției atelierelor vechi-rusești²⁵ (Fig. 7). Dacă pentru tradiția bizantină nu se cunosc variante cu capetele rotunjite, atelierelor rusești au turnat și encolpioane cu capete drepte, o serie chiar putând fi ușor confundate cu

¹⁹ V. I. Hanenko, *Drevnosti Russkija. Kresty i obrázky*, Kiev, 1900, nr. 239, p. 8 și nr. 279-280, p. 9.

²⁰ G. F. Korzuhina, A. A. Peskova, *Drevnerusskie ěnkolpiony. Nagrudnye kresty-relikvarii X-XIII vv.*, Sankt-Petersburg, 2003, p. 162, 8, Tab. 95, p. 163, 15, Tab. 96.

²¹ *Ibidem*, tab. 96, IV.5.4/1.

²² *Vizantijskij Herson...*

²³ G. F. Korzuhina, A. A. Peskova, *op. cit.*, p. 161, tab. 96, IV.5.4/1.

²⁴ *Ibidem*, p. 163, 15, tab. 96.

²⁵ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 88; Nadežda Vereščjagina, *Hristianskie kul'ty i relikvii Drevnego Kieva (konec X – pervaja tret' XIII V)*, Odessa, 2019, p. 483.

cele bizantine. Acestea nu fac decât să indice clar sursa de inspirație a meșterilor din atelierele vechi rusești, care nu doar că au imitat²⁶ într-o etapă de producție-pilot, dar – se pare că – au atras tehnicieni bizantini, cu amprente artistice evidente pe unele serii de encolpioane turnate la Kiev²⁷.

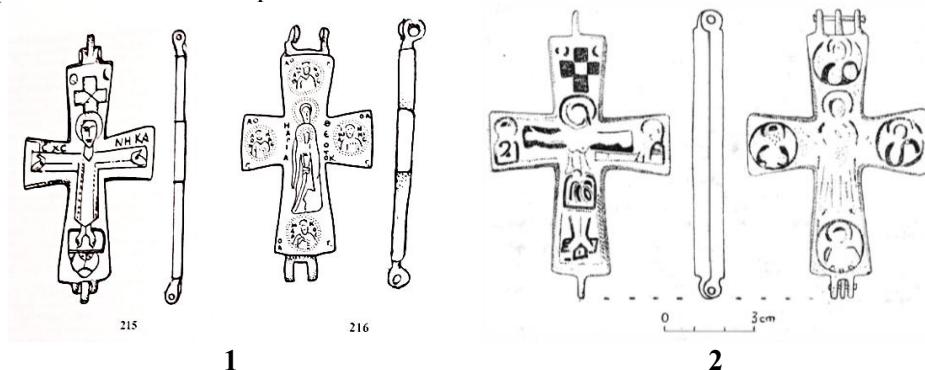

Fig. 7. Encolpioane cu extremități drepte
1. Nicopole, Bulgaria²⁸; 2. Lunca, jud. Botoșani²⁹

Analiza descoperirii de la Ghigoiești stimulează redeschiderea discuției despre crucea-encolpion găsită în cetatea Bâta Doamnei, Piatra Neamț – imediat apreciată drept „bizantină”³⁰ – și constituind o prezență atât de stridentă într-un spațiu marcat exclusiv de prezența encolpioanelor vechi-rusești. Un indiciu important îl prezintă compoziția artistică, ce a generat o varietate tematică destul de comună encolpioanelor vechi rusești, mai mult decât spațiului sud-dunărean. O piesă identică, descoperită într-un loc necunoscut din Ucraina și păstrată la Muzeul Național din Kiev, conține – similar cu aceea de pe Valea Bistriței – și inscripții cu caractere chirilice³¹, ceea ce constituie un indiciu suplimentar încadrării acestui tip în producția veche rusească (**Fig. 8**).

Chiar în desenul publicat de Constantin Scorpan, în câmpul medalioanelor ce flanchează crucea pe fața corespunzătoare *revers*-ului, desenatorul a reprodus pe verticală, pe o parte și alta a siluetelelor sfinților, însemnele grafice ce corespund

²⁶ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 160.

²⁷ G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 33; V. G. Pucko, *Bronzovyj kiotnyj krest iz Hersonesa (Vizantijsko-kievskaja metalloplastika načala XIII v)*, în „Vizantijskij vremennik”, t. 58 (83), Moscova, 1999, p. 171; Nadežda Vereščjagina, *op. cit.*, p. 484.

²⁸ Ljudmila Dončeva-Petkova, *Srednovekovni krēstove-enkolpioni ot Bēlgarija (IX-XIV v.)*, Sofia, 2011, p. 118-119.

²⁹ Victor Spinei, Paul Șandurschi, *Două encolpioane bizantine descoperite în Moldova și câteva observații pe marginea lor*, în SCIVA, 2, tom 33, 1982, p. 182-183, fig. 1.

³⁰ Constantin Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bâta Doamnei*, în „Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne”, vol. IX, București, 1965, p. 451, fig. 9; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 75.

³¹ Nečitajlo V. V., Nečitajlo A. V, *Katalog ěnkolpionov Drevnej Rusi XI-XIV st.*, Kiev, 2009, p. 28, nr. 66; G. F. Korzuhina, A. A. Peskova, *op. cit.*, p. 146-147, tab. 86.

numelor $\Pi(\Delta)\text{B}^{32}$ – $\Lambda\Theta$ (spre deosebire de „Παύλος”, în greacă), respectiv $\Pi(\epsilon)\text{TP}\Theta$. Exact aceste nume apar în paralela rusească, cu deosebirea că sunt reproduse integral, pe verticală, pe marginea medalioanelor, în câmpul crucii: $\Pi\Delta\Lambda\Theta$, respectiv $\Pi\epsilon\text{TP}\Theta$. Diferență nesemnificativă, rezultată din operațiunile de finisare individuale de după scoaterea din tipar, atunci când se gravau monogramele, inscripțiile, se accentuau unele detalii sau se executau elemente decorative suplimentare.

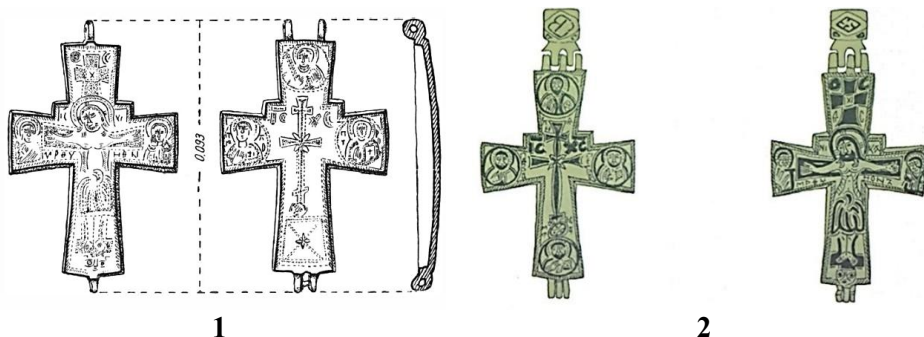

Fig. 8. Encolpioane cu cruce strălucitoare

1. Bâta Doamnei, Piatra Neamț; 2. Localitate necunoscută, păstrat la Muzeul Național al Ucrainei din Kiev

În ceea ce privește dimensiunile, encolpionul păstrat la Kiev măsoară $8,2 \times 6$ cm, iar cel de la Piatra Neamț $9,3 \times 6,2$ cm. Singura diferență notabilă a compoziției artistice constă în prezența medalionului de sub crucea strălucitoare pe exemplarul din Ucraina, spre deosebire de decorul geometric aflat în același loc pe suprafața encolpionului de la Bâta Doamnei.

Modelul reprezintă scena Răstignirii pe *avers*, cu Hristos în plan central, cu capul aplecat spre stânga și tălpile deschise spre exterior, singurul articol vestimentar fiind un *pagnus* bufant în jurul bazinului. La extremitățile laterale, Hristos este flancat de medalioanele Maicii Domnului și a Sf. Ap. Ioan, care duce mâna la cap, identificări permise de inscripțiile de sub brațele Mântuitorului, respectiv $\text{MP } \Theta\Upsilon$ și $\text{HON}\Lambda$. Pe o parte și alta a capului Domnului – pe exemplarul de la Bâta Doamnei – se citesc monogramele $\text{IG } \text{XG}$, spre deosebire de cel de la Kiev unde în același spațiu al câmpului decorativ se disting monogramele $\text{HI } \text{KA}$; $\text{IG } \text{XG}$ fiind plasate imediat deasupra, pe extremitatea brațului superior al crucii suport, unde se reia simbolul crucii, flancată în partea superioară de soare și lună. La picioarele Domnului este reprezentat capul lui Adam.

Revers-ul este decorat cu o cruce strălucitoare cu opt capete și capul lui Adam la bază, iar în partea superioară este flancată de monogramele $\text{IG } \text{XG}$.

³² Dacă pe exemplarul de la Piatra Neamț buchia B se citește cu dificultate, pe exemplarul de la Kiev aceasta este destul de clară.

Exemplarul kievean conține și monogramele **HI KA**, ce se găsesc puțin mai sus de capul lui Adam, dispuse pe verticală. Extremitatea de sus conține un medalion cu chipul unui sfânt, iar dedesubt s-au recunoscut slovele [?]HON(A)³³. Însemnele grafice permit totuși reconstituirea numelui prorocului **IAH(A)**. După cum s-a arătat mai sus, medalioanele din extremitățile laterale prezintă busturile Sf. Pavel și Sf. Petru, iar medalionul de sub crucea exemplarului de la Kiev conține bustul Sf. Matei.

O variantă a acestei compoziții a fost descoperită în or. Pskov, în contextul cercetărilor arheologice, fiind asociată producției atelierelor kievene³⁴. Un alt model asemănător – datat în prima jumătate a secolului XIII – a fost cules grație cercetărilor arheologice dintr-un mormânt aflat în altarul unei mănăstiri din Volokolamsk, din regiunea Moscovei³⁵. O compoziție folosind crucea suport specific rusească, cu capetele rotunjite și lacrimi, apare pe exemplarul descoperit la Lopush, în apropiere de or. Breansk³⁶, foarte asemănător cu cel găsit la Varna, în Bulgaria³⁷. Desigur, legături evidente vor trebui recunoscute și la *revers*-ul encolpionului descoperit la Ghigoiești, jud. Neamț, purtând aceeași cruce strălucitoare, stilizată și cu scena Răstignirii – executată într-o manieră apropiată – pe partea de encolpion lipsă.

O compoziție de acest fel se regăsește și pe exemplare găsite la nordul Mării Negre și la sudul Dunării, numite și „siriene”, considerându-se că centrul lor de producție s-ar fi aflat în Siria sau Palestina. S-au semnalat frecvent nu doar în Siria și Egipt, dar și în Grecia, Sicilia sau coasta de nord a Africii, pe coasta Dalmată, în Italia, sau Caucaz și Crimeea³⁸ (**Fig. 9**). Sunt frecvent întâlnite și în Bulgaria, piese asemănătoare fiind cunoscute la Silistra (Dârstor)³⁹, Nicopole, s. Balvan, reg. Veliko Târnovo etc.⁴⁰. Partea din față este ocupată de scena Răstignirii și compoziția Maicii Domnului înconjurată de medalioanele gravate a celor patru apostoli-evangheliști, pe cealaltă parte. Sunt cunoscute o serie de exemplare și în Dobrogea⁴¹. La rândul său, Ljudmila Dončeva-Petkova constată faptul că atribuirea acestui tip de encolpion, cunoscut în Balcani, România, Ucraina sau Rusia reprezintă încă un subiect de dezbatere, sugerând efectul influenței bizantine asupra

³³ *Ibidem*, p. 147.

³⁴ Ju. V. Kolpakova, *Hristianskaja tradicia v Pskove po dannym arheologii (predmety ličnogo blagočestija)*, în *Naučno-praktičeskij istoriko-kraevedčeskij žurnal „Pskov”*, nr. 6, Pskov, 2002, p. 28, fig. 6.

³⁵ S. Z. Zernov, *Ėnkolpion iz Vlas'evskogo Monastyrja v Volokolamske i ego arheologičeskij kontekst*, în *Drevnjaja Rus'. Voprosy medievistiki*, nr. 4 (74), 2018, p. 102.

³⁶ R. V. Breškov, *Novye dannye o nahodkah krestov-ėnkolpionov v Lopuši*, în *Istorija, Obščestvo, Politika*, nr. 4(20), 2021, p. 84-85.

³⁷ Ljudmila Dončeva-Petkova, *op. cit.*, p. 180-181.

³⁸ G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 132; Victor Spinei, Paul Șandurschi, *op. cit.*, p. 188-189.

³⁹ Ljudmila Dončeva-Petkova, *op. cit.*, p. 117-119.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 122.

⁴¹ Gheorghe Mănușu Adameșteanu, *Cruci relicvar de tip bizantin descoperite în sudul Dobrogei*, în „Pontica”, vol. XXV, Constanța, 1992, p. 353.

atelierelor vechi rusești, prin intermediul Hersones-ului⁴² – poate chiar centru de răspândire⁴³ –, într-o etapă de început⁴⁴.

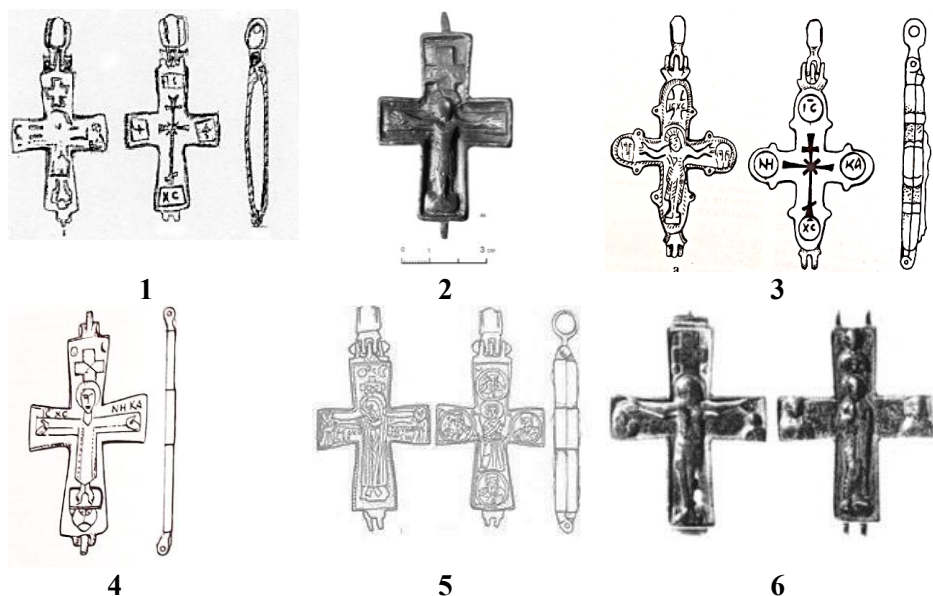

Fig. 9. Continuități tematic

1. Pskov, Federația Rusă 2. Volokolamsk, Federația Rusă 3. Varna, Bulgaria
4. Dârstor (Silistra), Bulgaria 5. Veliki Preslav, 6. s. Pekari (Knjaža Gora), Ucraina⁴⁵; 4,
5 exemplare bizantine, 1, 2, 3, 6 modele vechi rusești

Cu toate acestea, deși compoziția artistică este similară, se poate observa că pe encolpioanele „siriene”, siluetele sunt incizate schematic. Modelul preluat de atelierele kievene, suportă o diversificare tematică și stilistică evidentă. Se remarcă atenția sporită asupra detaliilor anatomice și vestimentare, inclusiv dezvoltarea modelelor în relief și reconfigurări ale crucii suport. Una dintre interpretări a rămas fidelă subiectelor reprezentate în tandem de pe sursa inițială de inspirație a encolpioanelor bizantine, deși compozițiile au devenit mult mai nuanțate și complexe. Într-o altă versiune evolutivă, Maica Domnului – așa cum apare pe *revers*-ul encolpioanelor *siriene* de acest tip – este înlocuită de meșterii ruși cu Sfântul Nicolae sau cu o cruce strălucitoare: de la variante simple – cum se văd pe crucea de la Ghigoiești –, până la execuții ceva mai pretențioase de felul reprezentat pe exemplarul descoperit la Bâtca Doamnei. Această compoziție a crucii strălucitoare cu opt capete de pe *revers* este o creație a atelierelor kievene – unde

⁴² Ljudmila Dončeva-Petkova, *op. cit.*, p. 124.

⁴³ *Ibidem*, p. 139; Victor Spinei, Paul Șandurschi, *op. cit.*, p. 185.

⁴⁴ V. G. Pucko, *op. cit.*, p. 171; Nečitajlo V. V., Nečitajlo A. V, *op. cit.*, p. 5.

⁴⁵ G. F. Korzuhina, A. A. Peskova, *op. cit.*, p. 84, tab. 37.

apare și se dezvoltă o varietate de expresii - și constituie un indiciu pentru direcția de proveniență⁴⁶.

În întregul volum de forme și compoziții, urmate de evidente turnări după modele mai vechi, G. F. Korzuhina identifică trei etape în evoluția producției de encolpioane vechi rusești. Inițial, reprezentările în relief din sec. XI - înc. sec. XII, manifestă o tendință spre îngroșarea și completarea decorativă. Cam în a doua jumătate a sec. XII, se renunță la reliefurile de la capetele crucii, după care, spre finele veacului chiar și imaginea centrală se aplatizează. Ultima perioadă, cuprinsă între finele sec. XII – prima jumătate a sec. XIII, corespunde renunțării la tiparele din lut și înlocuirii cu cele din piatră, pretabile producției de masă. Crește numărul exemplarelor identice, acoperite cu figuri mărunte în relief, însoțite de inscripții retrograde. S-a renunțat definitiv la finisările individuale, corespunzătoare gravurilor. În acest timp, a continuat turnarea modelelor din perioadele anterioare⁴⁷.

Printre bunurile predate, descoperite la Ghigoiești, se numără și o cruciuliță din plumb cu urechiușa de prindere aplatizată (**Fig. 10**). O execuție rudimentară din două barete încrucișate și lipite, ce poate cuprinde un interval cronologic generos între veacurile XI-XIV. Varianta de fixare arată că, foarte probabil, a fost cusută pe un suport, probabil haină. Cruculițe de acest fel mai sunt semnalate în sudul Dunării⁴⁸, frecvent în așezările premongole din spațiul Federației Ruse⁴⁹, în Dobrogea⁵⁰, dar și în spațiul Moldovei, la Dodești, Murgeni⁵¹, Hlincea-Iași și în nordul Bucovinei⁵².

Următorul encolpion prezentat aici reprezintă o descoperire de la începutul anului 2025 pe raza localității Războieni, jud. Neamț, bun predat Direcției pentru Cultură Neamț (**Fig. 11, 13**). De fapt este doar jumătate din piesă reprezentând *avers*-ul, cu scena *Răstignirii* în relief. Modelul este foarte răspândit, fiind cunoscut în spații geografice destul de îndepărtate, de la Vladimir (Suzdal)⁵³ și

Fig. 10. Cruculița de la Ghigoiești

⁴⁶ G. F. Korzuhina, A. A. Peskova, *op. cit.*, p. 134-135.

⁴⁷ G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 133.

⁴⁸ Ludmila Dončeva-Petkova, *op. cit.*, p. 672-673, tab. CXLVI-CXLVII.

⁴⁹ A. K. Stanjukovič, I. N. Osipovič, N. M. Solov'ev, *Tysjačiletie kresta*, (f. a.), p. 24, 3-5; A. N. Spasyonnyh, *Hristianskaja simbolika v proizvedenii metalloplastiki, najdennyh v Eleckoj Zemli i v yoyo okruge*, ediția a III-a adăugită și revizuită, Elec, 2012, p. 66, nr. 36.

⁵⁰ Vasile Culică, *Croix romano-byzantines découvertes a Pîrjoia (district d'Adamclissi, région de Dobrogea)*, în *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, vol. IX, București, 1965, p. 420, 422, fig. 2.

⁵¹ Dumitru Țicu, Ovidiu Bozu, *Crucea encolpion descoperită la Moldova Veche*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 394.

⁵² Victor Spinei, *op. cit.*, p. 62, fig. 3, nr. 4, 7; fig. 4, nr. 1-9.

⁵³ *Ėncolpiony i kresty-tel'niki XI- n. XVI vv. iz arheologičeskikh kollekcij muzeja. Katalog*, editat de A. N. Murav'eva, Vladimir, 1999, p. 3, nr. 1.

Novgorod⁵⁴ (**Fig. 11**), până în Ungaria (Székesfehérvár și altul descoperit în Budapesta)⁵⁵ sau coasta Dalmației, în Croația⁵⁶, Bulgaria⁵⁷ și nordul Mării Negre⁵⁸, cu semnalări românești în Transilvania (Cotorman, jud. Harghita, Herina, jud. Bistrița-Năsăud și alta în loc necunoscut⁵⁹), nordul Bucovinei⁶⁰, Brăești și Ibănești, jud. Botoșani⁶¹, Netezi, jud. Neamț⁶², Chilii, jud. Neamț⁶³, Soroca⁶⁴. Iar foarte recent, în cursul lunii mai 2025, la Direcția pentru Cultură Botoșani a fost predată o jumătate din acest tip de encolpion, reprezentând *revers*-ul cu înfățișarea Maicii Domnului cu Pruncul în brațe – *Panaghia Hodighitria* găsit în zona de pădure a comunei Vârfu Câmpului, jud. Botoșani (**Fig. 12**).

Dimensiunile exemplarului de la Războieni – model datat la finele sec. XII – înc. sec. XIII - sunt de 8,5 × 6,8 cm, identice cu jumătatea *revers* a acestui tip de encolpion, descoperit în cadrul săpăturilor arheologice din 1936, într-un mormânt din apropierea fundațiilor Bisericii „Sf. Ioan Botezătorul” din cadrul Ansamblului Curții Domnești de la Piatra Neamț, dar și cu exemplarele de la Botoșani, respectiv jumătatea *revers* găsită la Brăești, jumătatea de *revers* de la Botoșani și encolpionul de la Ibănești⁶⁵.

Pe *avers*, acest model reprezintă în relief scena Răstignirii, cu Iisus care prinde în palme semicercurile punctate ale medalioanelor cu reprezentările Maicii Domnului și Sf. Ioan Bogoslovul, cu mâna la tâmplă. În medalionul de deasupra capului Mântuitorului este reprezentat un alt sfânt, care este identificat grație inscripțiilor regăsite pe alte exemplare similare ca fiind Sf. Nicolae. În câmp, deasupra brațelor apar literele **НН-КА**. Exemplarul de la Războieni conține urme

⁵⁴ S. V. Očeretina, O. V. Zelencova, S. I. Molovanov, I. A. Afon'kin, I. S. Anikin, *Issledovanie gorodišča „gorodok” v Nižnem Novgorode v 2022 g.*, în „Arheologia Vladimiro-Suzdal'skoj Zemli”, nr. 24, Moscova, 2024, p. 154.

⁵⁵ Zsuzsa Lovag, *Mittelalterliche bronzegegenstände des ungarischen nationalmuseums*, Budapesta, 1999, p. 27 nr. 21 și 22, p. 133. Primul exemplar este achiziționat de Muzeu, iar localizarea acestuia este fixată în funcție de informațiile comunicate de vânzător.

⁵⁶ Vasilij Pucko, *Kijeviski križić-enkolpion iz okolice Knina*, în „Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji”, vol. 26, 1, Split, 1986, p. 49-54.

⁵⁷ Ludmila Dončeva-Petkova, *op. cit.*, p. 174-175, tab. CXXV, nr. 610-618.

⁵⁸ *Vizantijskij Herson...*, p. 201, nr. 215.

⁵⁹ George G. Marinescu, *Crucea-relicvar (engolpion) de la Herina*, în „Revista Bistriței”, nr. XXVIII, Cluj-Napoca, 2014, p. 202.

⁶⁰ V. Spinei, *op. cit.*, p. 162

⁶¹ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 78-79.

⁶² Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț)*, în *SCIVA*, vol. 4, tom. 36, 1985, p. 309-312.

⁶³ George Dan Hânceanu, *Un encolpion descoperit la Chilii-Valea Ursului (jud. Neamț)*, în *Arheologia Mileniului I p. Chr. III. Dunărea inferioară între stepe și imperiu*, Ploiești, 2014, p. 321-343.

⁶⁴ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț)*, în *SCIVA*, vol. 4, tom. 36, 1985, p. 312; Victor Spinei, Ruxanda Maxim-Alaiba, *Tipuri rare de cruciulițe medievale*, în *ArhMold*, vol. XIV, 1991, p. 4.

⁶⁵ Dan Gh. Teodor, *op. cit.* p. 77-79.

epigrafice, atât sub brațele Mântuitorului cât și deasupra dar acestea nu mai pot fi citite, astfel încât pot fi recuperate deductiv, prin comparație cu piesele de același fel, unde apar semnele **ΜΡΘΥ** și **Η[Θ]Α[Η]**. În coloană, pe partea dreaptă a picioarelor se distinge **Γ** și la oarecare distanță **Θ**, ceea ce ar permite reîntregirea cuvântului **ΘΑΓΗΘΘ** (=Mielul), regăsită pe exemplare similare.

Revers-ul conține reprezentarea în relief a Maicii Domnului cu Pruncul în brațe - *Hodighitria*, stând în picioare. Brațele crucii, laterale și superior sunt flancate de medaliaoane cu reprezentările Sf. Petru (stânga) și Sf. Pavel (dreapta), iar medalionul de deasupra este ocupat de Arhanghelul Gavriil. Altă variantă prezintă în medaliaoane sfinții militari Gheorghe, Dimitrie și Nestor⁶⁶. În câmp se citesc inscripțiile **ΙΓ-ΧΘ**, **ΜΡ** - **ΘΥ**⁶⁷. Exemplarul descoperit recent la Vârfu Câmpului, jud. Botoșani măsoară 12 X 6 cm, cu bulbul de fixare.

Encolpion – com. Războieni,
jud. Neamț

Encolpion – com. Vârfu Câmpului,
jud. Botoșani

⁶⁶ *Ibidem*, p. 61.

⁶⁷ *Ibidem*, tab. 20, p. 60; Nečitajlo V. V., Nečitajlo A. V, *op. cit.*, fig. 130, p. 41-42; *Ėnkolpiony i kresty-tel'niki XI- n. XVI vv. ...*, p. 3, nr. 1.

Novgorod, 2022⁶⁸

Fig. 11. Modele comparative

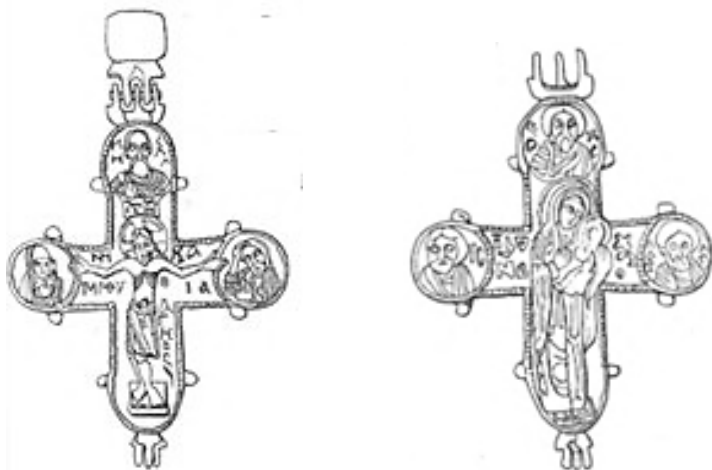

Fig. 12. Desen G. F. Korzuhina, A. A. Pescova⁶⁹

Este important de subliniat că prezența encolpioanelor vechi rusești în regiunea Moldovei se concentrează în zona de nord-vest, suprapunând conturul spațiului cunoscut în cronicile și documentele moldovenești drept Țara de Sus, iar în cele bizantine drept Ruso-Vlahia. Altfel spus, o Vlahie aflată în aria de păstorire a Mitropoliei Rusiei Mici (Halici) înainte de coagularea și consolidarea statului la

⁶⁸ S. V. Očeretina *et alii*, *op. cit.*, p. 154, fig. 2.

⁶⁹ G. F. Korzuhina, A. A. Pescova, *op. cit.*, tab. 20.

răsăritul Carpaților, astfel încât encolpioanele constituie o mărturie a exercitării autorității ecleziastice de la nord. Descoperirile câtorva exemplare vechi rusești în afara Țării de Sus se datorează mobilităților umane, antrenând și mișcări de bunuri, pe parcursul câtorva secole. Foarte interesant apare în acest context, cazul feței de cruce-encolpion descoperită la Dănești, jud. Vaslui, reprezentând pe Maica Domnului; exemplar de factură bizantină (tip sirian), cu perioadă de circulație în sec. X-XIII⁷⁰ (Fig. 14).

Fig. 13. Locul de descoperire a crucii de la Războieni

Așa cum se observă, după desprinderea piesei întregi această față a avut o folosire destul de îndelungată ca simplă cruce pectorală: o vreme corespunzătoare purtării, folosind urechiușele de fixare pentru trecerea sforii, apoi o alta când o urechiușă s-a rupt, astfel încât unul dintre purtători a perforat-o în partea superioară cu scopul asigurării prinderii, și pentru a-i prelungi clipa scoaterii din uz. Aceste indicii nu pot fi limitate strict la cronologia folosirii obiectului, ci presupune concomitența unui itinerariu destul de larg, cu efectul diminuării relevanței istorice a locului de descoperire.

Cele trei tipuri de cruci supuse atenției aici sugerează fireasca evoluție compozițională și artistică în producția encolpioanelor vechi rusești, influențată primar de modelele și meșterii din nordul Mării Negre și poate chiar de la sudul Dunării. Dacă inițial atelierelor kievene au produs copii după exemplare bizantine, se remarcă o tendință spre diversificare compozițională, chiar dacă tandemul Răstignirii și Maica Domnului – inclusiv cu distribuția sfinților din medalioane – rămâne schema predominantă, fidel preluată de pe modelele bizantine.

⁷⁰ Victor Spinei, Paul Șandurschi, *op. cit.*, p. 189.

Encolpioanele cu Sf. Gleb și Sf. Boris reprezintă, în chip evident, o afirmare categorică a spiritualității vechi rusești și desprinderea de registrul bizantin, ceea ce nu presupune însă abandonarea definitivă a tradiției/canoanelor. Dimpotrivă, întreaga durată de funcționare a atelierelor este marcată de copieri ale modelelor mai vechi, dar și de reinterprețări, variante compoziționale noi, reconfigurări ale crucii suport.

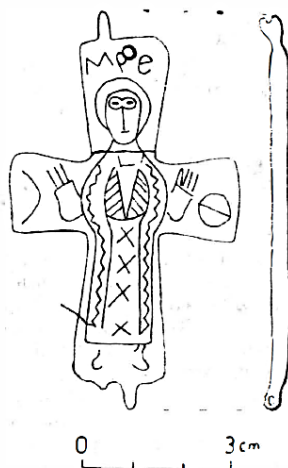

Fig. 14. Encolpionul de la Dănești, jud. Vaslui⁷¹

Așa se remarcă o scenă a Răstignirii, cu cruce de deasupra capului Mântuitorului, fidel preluată de pe encolpioanele *siriene* dar însoțită de un *revers* distinct, cu o interpretare compozițională nouă a crucii strălucitoare, așa cum se găsește pe exemplarul de la Ghigoiești sau pe cel de la Bâta Doamnei, ambele anunțând încercări de reconfigurare a crucii suport, unele folosind varianta consacrată, cu brațele rotunjite, cum este exemplarul de la Cetatea Albă.

Concluziile de față sunt permise grație examinării encolpioanelor cunoscute și publicate, precum și a rezultatelor cercetărilor în domeniu. Întâmplarea face să se alăture aici un set de piese inedite, într-un spațiu atât de apropiat, în proximitatea orașului Piatra Neamț. Indicii de continuități vor trebui observate la exemplarul de la Războieni, acesta păstrând fidel schema compozițională a Răstignirii și Maicii Domnului, precum și a sfinților ce flanchează imaginile centrale. Nu întâmplătoare este și tema comună a Sf. Ioan Bogoslovul cu mâna dusă la tâmplă în medalionul din stânga Mântuitorului, imprimând dinamică și trăire momentului Răstignirii, atât pe crucea de la Bâta Doamnei, cât și pe exemplarul de la Războieni.

În sfârșit, în legătură cu originea encolpionului de la Bâta Doamnei, chiar dacă – la o primă vedere – acesta ar putea fi calificat drept „bizantin”, direcția de pătrundere pare să indice spații mult mai apropiate. Spre o ipoteză de acest fel conduce prezența inscripțiilor slavone, dar și compoziția cu motivul crucii

⁷¹ *Ibidem*, fig. 2.

strălucitoare, atât de des regăsit în repertoriul encolpioanelor vechi rusești. Nu în ultimul rând, modelul „umerilor” atât de nefiresc pentru repertoriul encolpioanelor bizantine și apropierea tematică, inclusiv de detaliu, reprezintă motive de asociere cu mediul vechi rusesc, în care asemenea forme sunt destul de bine reprezentate.

*HOW BYZANTINE IS THE ENKOLPION FROM BÂTCA DOAMNEI?
DISCUSSIONS ON RECENTLY DISCOVERED ENKOLPION CROSSES IN
NEAMȚ COUNTY*

(Abstract)

The present study is prompted by the discovery of two faces of Old Russian reliquary crosses, dated to the 12th–13th centuries, found in Neamț County, in 2024 and 2025, to which the reverse of another specimen, discovered in 2025 in the commune of Vârfu Câmpului (Botoșani County), is added.

The analysis of the discovered items reveals a number of common elements and has allowed for the reopening of discussions regarding the enkolpion cross discovered during the archaeological excavations conducted in the mid-20th century at the Bâta Doamnei fortress, in Piatra Neamț. Initially considered by its discoverers to be a Byzantine enkolpion, this piece nevertheless contains a series of indicators – including inscriptions – as well as analogies that place it within the repertoire of old Russian enkolpia. The similarities identified in the register of Syrian-type Byzantine enkolpia only serve to suggest the sources of inspiration for the craftsmen from the Kievan workshops.